

Anneli Pohjola

Sosiaalityö ja sen osaaminen muuttuvissa rakenteissa/

Huoltaja-säätiön seminaari 30.9.2016

SOSIAALISEN OHENTUMINEN JA UUSI TULEMINEN

Sosiaalisen käsite sekä sosiaalisen toiminta-alueen asema muuttuvat ja jäsenyvät uudella tavalla yhteiskunnassamme. Muuttuvan sosiaalisen ymmärtäminen on sosiaalialan koulutuksen yksi peruslähtökohta.

Koulutus toteutuu aina yhteiskunnallisen kehityskulun kontekstissa. Pelkistetyn käsityksen mukaan sitä muovaavat lähinnä koulutusjärjestelmän ja työmarkkinoiden asettamat reunaehdot. Oletetaan, että koulutus tuottaa yksilöllisenä kasvuna työelämään valmiiksi soveltuvaa ammatillisuutta.

Nykyisessä murroksessa kaikki on kuitenkin liikkeessä, myös koulutus. Muutos kyseenalaistaa vallinneet koulutus-, osaamis- ja työelämäkäsitteet.

Muutos koskee myös sosiaalialaa. Se on joutunut taloudellisten ongelmien puristukseen, ja alan tulevaisuus näyttää tarjoavan vain vähän lupauksia. Toisaalta sosiaalialan palveluiden ja työvoiman tarpeen nähdään olevan kasvu-uralla väestön vanhetessa ja palveluvaateiden lisääntyessä. Tähän vaikuttavat myös sosiaalisten ongelmien moninaistuminen ja ilkeiksi kutsuttujen ongelmien kehittyminen.

Nykyään sosiaaliala työllistää lähes kahdeksan prosenttia maan työvoimasta, ja saman verran työllistää terveydenhuolto. Yhteensä sote-ala työllistää Suomessa enemmän kuin mikään muu toimiala (15,5 % työvoimasta, vrt. seuraavana teollisuus 13,7 %).

Missä on sosiaalinen hyvinvointi?

Sosiaalialan koulutuksen kannalta keskeinen kysymys on se, millaiseksi sosiaalisen asema muotoutuu yhteiskunnassa. Elämme ideologisessa murroksessa, jossa postmodernin hengessä kaikki nähdään muuttuvana. Perinteisiä rakenteita ei katsota enää tarvittavan, niiden ajatellaan pikemminkin olevan jäykkiä ja muutosta estäviä. Rakenteista odotetaan muodostuvan notkeita ja joustavia verkostoja, jotka muovautuvat joka hetki uudelleen. Jatkumoilla ja historialla ei nähdä merkitystä tulevaisuuden ymmärtämisessä, vaan maailma todellistuu tässä ja nyt.

Tällaisessa ajattelussa meitä eivät sido aikaisemmat yhteiskuntäkäsitykset, yhdessä rakennetut poliittiset konsensukset, toimintatavat ja sosiaaliset sopimukset tai ideologiset arvositoumukset.

Olemme neuvottomia, kun teollistumisen suuri kertomus ja vakauden aikakausi ovat päättyneet eikä uutta yhteiskunnallista kertomusta osata hahmottaa. Vannomme muutoksen nimiin, mutta emme kykene jäsentämään sitä. Epävarmuuden aikaa kuvaa aiemmista ajattelutavoista luopuminen ja ilmiöiden määrittely uudelleen.

Myös ymmärrys ihmisen sosiaalisesta olemisesta ja hyvinvoinnin rakentumisesta muuttuu.

Hyvinvointivaltion suurelle kertomukselle on pyritty kirjoittamaan päätepiste puhumalla hyvinvointiyhteiskunnasta, hyvinvointitaloudesta, hyvinvointipalveluista ja welfare mixistä, turvallisuudesta tai hyvinvoinnista ja terveydestä toisiinsa kiinnitettyinä. Käsitteistöä puuttuu sosiaalinen. Missä on sosiaalinen hyvinvointi?

Vaikka suurten kertomusten on nähty tulleen tiensä päähän, niin paradoksaalisesti yhteiskuntaamme hallitsee ekonomisoituminen, erityisesti suuruuden ekonomia. Uudistuksia perustellaan sillä, että vain riittävä koko ja leveät hartiat voivat kantaa vastuut. Päätöksenteon kriteereinä ovat raha ja kuluerät, jotka

keskusteluissa puetaan toisenlaisten käsitteiden muotoon. Kieltämme hallitsevat kilpailukyky, taloudellinen kantokyky, tehokkuus, tuottavuus, vaikuttavuus ja muut taloudellisesti painottuneet tavoitteet. Taloudellinen pääoma on silti vain yksi osatekijä pääoman muodoissa. Sosiaalinen ja inhimillinen pääoma on pitkälti sivuutettu, vaikka tutkimukset osoittavat sosiaalisella pääomalla olevan selvä yhteys ihmisten hyvinvointiin ja myös toimeentuloon.

Sosiaalinen ei ole muotia yhteiskunnallisten ilmiöiden tarkastelussa. Yhteiskuntatutkijat ovat todistaneet, miten yhteisöt ja yhteisöllisyys ovat kuolleet – vaikka ne itse asiassa voivat varsin hyvin. Taustalla on yksilöityvän yhteiskuntakehityksen ideologinen nousu, jossa keskiössä ovat valintoja tekevät, itse määräävät, oman etunsa tunnistavat yksilöt. Vapaina kansalaisina heidät on ideologisesti vapautettu myös toisistaan, sosiaalisista sidoksista ja vastuista. Sosiaalisen on nykyisissä ajattelutavoissa aiempaa vaikeampi löytää kotiaan alun perin sen omista perusinstituutioista, perheestä tai yhteisöistä.

Sosiaalisen toiminta-alan kaventuminen

Sosiaalisen ohenemista on havaittavissa myös yhteiskuntapolitiikassa. Selvimmin tämä erottuu sosiaalipolitiikan käsitteen eroosiossa. Vielä 1970-luvulla Heikki Waris sisällytti sosiaalipolitiikkaan sosiaaliturvapolitiikan lisäksi työpolitiikan ja asuntopolitiikan sekä sosiaalipolitiikan erikoislohkoina esimerkiksi terveydenhuoltopolitiikan, alkoholipolitiikan ja koulutuspolitiikan.

Myöhemmin useat sosiaalipolitiikan alat ovat erkaantuneet omiksi sektoreikseen. Tässä eriytymisessä suuruuden ekonomia ei ole toiminut. Sektoroituminen on synnyttänyt toiminnallisia ja organisatorisia rajoja, joita on tarve madaltaa vaatimalla yhteistyön tehostamista ja integroitumista uudelleen, kuten sote-uudistuksessa tehdään. Itsenäistyneet sektorit ovat kuitenkin surutta syöneet osia emostaan ja kaventaneet sosiaalisen julkista toiminta-alaa.

Selkeimmin muutos näkyy terveydenhuollossa. Terveys ja sen edistäminen ovat nousseet keskeisiksi päämääriksi, joiden merkityksen kaikki hyväksyvät, onhan terveys jokaisen henkilökohtainen kohtalonkysymys. Samalla terveyden asiantuntijavalta ulottuu muiden yhteiskunnallisten toiminta-alueiden yli. Tämä medikalisaatioksi nimetty kehityskulku sisältää sen, että yhä useampia elämän osa-alueita tarkastellaan terveyteen perustuvien tulkintojen läpi ja niihin tarvitaan lääke- ja terveystieteellisen asiantuntemuksen legitimitettiä.

Sosiaalinen on alkanut kadota ”hyvinvointi- ja terveys” -ilmaisujen lisääntyessä, ja hyvinvoinnillakin tarkoitetaan yhä useammin terveydellisiä asioita. Varjoon jää se, että sosiaaliset olosuhteet vaikuttavat keskeisesti terveyteen. Heikko sosioekonominen asema, epäsuotuisat asumisolot, syrjäytyminen, työttömyys ja yksinäisyys kuormittavat merkittävästi terveyttä. Sosiaalisen hyvinvoinnin tukeminen ja sosiaalisen eriarvoisuuden vähentäminen toimivat mitä parhaimpina terveyden edistäjinä.

Sosiaalista kaventaa myös ihmisten elämänpiiriin liittyvien ilmiöiden pedagogisoituminen. Esimerkiksi lapsuus siirtyy yhä varhemmin koulutuksen kentäksi, mistä kertoo päivähoidon toiminnallisen idean muuttuminen varhaiskasvatukseksi ja esikouluksi. Kuitenkin lapsen kasvussa on keskeisesti kysymys sosiaalisesta, sosiaalistumisesta toimintaympäristöihin ja -yhteisöihin, kasvusta yhteiskunnan vastuulliseksi jäseneksi.

Lisäksi sosiaalista supistavana juonteena erottuu yhteiskunnallisten toimintojen juridisoituminen. Samalla kun arvot ja moraalikäsitteet moninaistuvat, vaikeisiin kysymyksiin haetaan ratkaisuja lainkäytön kautta arvotulkintojen sijasta, vaikka myös lainkäyttö perustuu pitkälti säädösten ja tilanteiden tulkintaan. Sosiaalityöntekijöiden osaamisessa korostuu sosiaalisen asiantuntijuuden lisäksi sosiaalioikeudellinen osaaminen, jossa olennaista on sosiaalisen tulkintayhteyden säilyminen.

Tavoitteeksi sosiaalinen hyvinvointi

Sosiaalinen on myös käsitteenä kyseenalaistettu: se on muun muassa nähty liian laajana ja epämääräisenä. Silti voi kysyä, mikä tekee esimerkiksi terveydestä, kasvatuksesta tai juridiikasta selkeämpinä pidettyjä käsitteitä. Millainen ammatillinen identiteetti on mahdollista luoda alan koulutuksista valmistuville, kun sosiaalinen käsitteenä näyttää katoavan?

Käsitteenä sosiaalinen tarkoittaa yhteisöä tai yhteiskuntaelämää koskevaa tai sen piirissä esiintyvää, yhteiskunnallista. Ihmisten elämisen tasolla se merkitsee yhteisöön sopeutuvaa ja yhteiskuntaelämään sopivaa ja toimintana yhteishyvää tarkoittavaa ja ihmisiä auttavaa. Lyhyesti sanottuna sosiaalisessa on kyse ihmisten luomista yhteiskunnallisista ja vastavuoroisista suhteista, jotka todellistuvat yhteiskuntajärjestyksen muodostamisessa puitteissa.

Ihminen elää yhteiskunnassa ja on riippuvainen sen toimintamekanismeista, jolloin sosiaalinen kietoutuu erottamattomasti kaikkeen. Yhteiskunnallisuus ja yhteisöihin kuuluminen sekä sosiaalinen toiminta ovat ihmisille lajityypillisiä. Siksi sosiaalisen ymmärtäminen on välttämätöntä kaikessa auttamistyössä.

Sosiaaliturva, sosiaalipalvelut, sosiaalihuolto ja sosiaalityö ovat niitä konkreettisia toiminta-alueita, joilla sosiaalista hyvinvointia vahvistetaan. Lisäksi kaikkien yhteiskunnan sektoreiden toiminta muokkaa ihmisen elämisen edellytyksiä. Sosiaalista hyvinvointia tukevat koulutus-, asunto-, terveys- ja työpolitiikka sekä muun muassa ympäristöpolitiikka ja eri elinkeinoalojen onnistuneisuus.

Sosiaalisen vahvistaminen kaikilla politiikkalohkoilla edellyttää, että sosiaalinen hyvinvointi tunnustetaan yhteiskunnallisen kehityksen mahdollisuutena. Kysymys on sosiaalisesti kestävästä kehityksen nostamisesta taloudellisen ja ekologisen kestävyuden rinnalle. Sosiaalialan osaamista ja ymmärrystä tarvitaan oman alan lisäksi yhteiskunnan kaikilla toiminta-alueilla – ja siksi on hyödyllistä, että sosiaalialalta valmistuneet sijoittuvat myös muille yhteiskuntapolitiikan alueille.

Hyvinvoivat kansalaiset ovat yhteiskunnan tärkein voimavara. Kun sosiaalinen hyvinvointi tunnustetaan yhteiskunnallisen kehityksen mahdollisuutena, se hahmottuu investointina eikä supistettavana meno- tai kulueränä. Jos yhteiskunnallisena tavoitteena ei ole ihmisten sosiaalinen hyvinvointi, niin mikä päämäärämme on?

Uusi yhteiskunnallinen kertomus

Samalla kun sosiaalinen näyttää ohenevan, lukuisat tekijät puhuvat sen puolesta, että sosiaalinen nousee vahvasti uudelleen. Sitä nostavat paikallisen yhteistoiminnan lisääntyminen, työn uudelleen järjestäytyminen verkostollisina suhteina, uusyhteisöllisyyden rakentuminen, sosiaalinen media ja vapaaehtoistoiminnan uusi viriäminen.

Sosiaalisen pääoman arvo terveyden ja toimintakyvyn vahvistajana tunnustetaan yhä selvemmin. Myös osallisuuden vaade sosiaalisena prosessina on esillä kaikkialla.

On nähtävissä, että uusi yhteiskunnallinen kertomus on rakenteilla ja se rakentuu sosiaalisesti.

Sosiaalisuus on yksi yhteiskuntaa koossapitävistä perusmekanismeista. Se ilmenee ihmisen sidoksissa ympäristöönsä, ihmisten, ryhmien ja yhteisöjen toiminnassa, järjestäytyneen kansalaisyhteiskunnan toimintamuodoissa sekä yhteiskuntapoliittisessa päätöksenteossa.

Muuttuvassa, keskinäisten riippuvuuksien yhteiskunnassa eri toiminnot kietoutuvat toisiinsa. Nykyinen monimuotoinen yhteiskuntamme asettaa suuren haasteen sosiaalisen osaamiselle ja alan koulutukselle.

Anneli Pohjola

Sosiaalityön professori, Lapin yliopisto